

prebivalstva. Obalna mesta pa na srečo niso doživela usode drugih istrskih mest v notranjosti, ki so po odhodu domačinov opustela, saj je slovenska vlada usmerila na obalno območje močan kolonizacijski tok, s katerim so mesta na novo zaživela.

Po zgodovinskem prikazu referatov je potekala razprava. S svojimi mnenji so se razpravi pridružili posamezniki, ki so bili sami protagonisti obravnavanih dogodkov. Vse to pa je dalo tribuni nov čar in dimenzijo. Na žalost pa na tribuni ni bilo predstavnikov italijanske manjšine, ki bi lahko dopolnili zgodovinski spomin.

Iztok Škornik

**RAZSTAVA: "OHRANITEV IN RENATURACIJA
ŠKOCJANSKEGA ZATOKA"**

"Človek uničuje biološko raznovrstnost 'svojege planeta. Tako siromaši in poenostavlja tudi svoje okolje: s tem, da iztreblja občutljive rastlinske in živalske vrste, krči genski sklad neke pokrajine. S tem pa, ko uničuje in spreminja številne ekosisteme in njihovo floro in favno - mlake, potoke, obrežja, močvirja.... - razbija pisano mozaično podobo pokrajine in jo spreminja v kulturno stepto ali betonsko puščavo. Taki posegi so velikokrat nepopravljivi; ne dovolimo, da se to zgodi Škocjanskemu zatoku, nekoč modremu zrcalu koprške vedute." S temi besedami v razmislek zaključujeta avtorja razstave "Ohranitev in renaturacija Škocjanskega zatoka", Borut Mozetič in Tihomir Makovec, s katero smo se prvič srečali v mesecu juliju, v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru, v času ko to pišem, pa je končala svoje poslanstvo tudi v Kulturno informacijskem centru (KIC) Križanke v Ljubljani. V prihodnje jo torej lahko pričakujemo tudi v drugih večjih mestih Slovenije.

Razstava je plod dolgoletnih prizadevanj naravovarstvenikov, ornitologov in vseh tistih, ki so se dolga leta zavzemali za ohranitev Škocjanskega zatoka pri Koprutega tako edinstvenega močvirja v Sloveniji. Razstava je predlog Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije za zaščito omenjenega predela ob obali in prvi projekt Sklada za naravo Slovenije, ki je s pomočjo ministrstva za kulturo in drugih organizacij, razstavo tudi finančno podprl.

Na več kot 80 fotografijah s kratkimi a vsebinko bogatimi teksti večjega formata nam avtorji fotografij predstavljajo ekološki pomen zatoka, posege vanj in posledice le-teh, naravovarstvena prizadevanja in pa predlog ohranitve in renaturacije zatoka, ki predlaga takojšnjo zaustavitev nadaljnega zasipavanja obstoječih vodnih površin, zakonsko zavarovanje celotnega še obstoječega območja, odkup in najem določenih površin za naravni rezervat, sanacijo in renaturacijo lagune, vodotokov, ureditev za zaščito predleganega območja, ki bo poudarila ekološko, estetsko in vzgojnoizobraževal-

no vrednost rezervata ter postavitev opazovalnic in informacijskega centra z vsemi urejenimi krožnimi učnimi potmi.

Ob in po prvem odprtju omenjene razstave v Kopru se je pričela tudi akcija zbiranja podpisov za zaščito Škocjanskega zatoka in traja še danes. S predstavitvijo razstave javnosti in podpisovanjem peticije, so se razvnele številne polemike po dnevem časopisju, v različnih radiskih oddajah in na slovenski TV, pa tudi v sosednji Italiji so omenjenemu dogodku namenili deček pozornosti v dnevniku *Il Piccolo*. Nepopuščanje naravovarstvenikov in zaščitnikov narave je samoumevno dejanje, nikakor pa tega ne gre spregledati občinskim oblastem in "podjetnim" posameznikom, ki potrebe za zaščito ne razumejo oziroma je nočejo razumeti, zato tudi ni čudno, da je prišlo tudi do razglasitve intervencijskega zakona o zaščiti Škocjanskega zatoka za dobo enega leta, s strani kulturnega ministra - tudi ta je po tej razglasitvi moral požreti marsikakšen grenak očitek slovenskih "strokovnjakov" pozidave in vsesplošnega ljudskega blagora. To, da so omenjeni intervencijski zakon koprski občinski možje sprejeli z vso neresnostjo, govori dejstvo, da se zasipalna dela v zatoku nadaljujejo. Razstava je svoj namen vsekakor uresničila, morda celo preseгла. Slovenska javnost je na nogah, naravovarstveniki slavijo prvo bitko. Pri vsem tem pa si občinski možje pulijo lase, grozijo s tožbami, obtožujejo vsevprek, ... minister Pelhan pa nič.

Čestitati je seveda treba vsem, ki so pri projektu sodelovali, še posebej kolegoma B. Mozetiču in T. Makovcu, ki sta v razstavo in projekt vložila precej truda in dela. Kako pa bo s Škocjanskim zatokom v prihodnje, bo pokazal čas in morda se bo zganil tudi minister Jazbinšek, kateremu je vseeno če obmorski lan malo prestavimo.

**Boris Gombač: TRST - TRIESTE - DVE IMENI,
ENA IDENTITETA: sprehod čez historiografijo o
Trstu 1719 - 1980. Narodni muzej Ljubljana, ZTT,
Ljubljana, 1993, 181 strani.**

Sredi Trsta, na veličastni palači, se vleče napis: "Nova doba je ponovno zgradila oboke, kjer je pedeset let potekal boj med meščani in tujcem." Kot "meščani" so mišljeni Italijani in kot "tujci" Slovenci. To je eden izmed redkih vidnih znakov, ki jih je zgodovina tržaških narodnih odnosov vtisnila v videz mesta, a obstaja še veliko drugih, globljih in teže zaznavnih pečatov, ki so se vtisnili v prebivalce, tako Slovence kot Italijane.

O tej zaznamovanosti govori knjiga Borisa Gombača "Trst-Trieste dve imeni, ena identiteta; sprehod čez historiografijo o Trstu 1719-1980", ki je na 180 straneh letos izšla v sozaložbi ljubljanskega Narodnega muzeja in Tržaške založbe.

Naslov je navidezno nedolžna ugotovitev ali trditev; v resnici pa gre za izziv, kajti če je res, da ima danes Trst dve imeni, prav gotovo ni res, da ima le eno identiteto. Razlika v njegovih dveh dušah je vsaj tako globoka kot razlika v zvenu obeh imen.

Podlaga za naslovnico je znana slika tržaške splošne stavke iz leta 1902, epizode iz obdobja tržaške zgodovine, ki ga je avtor v svoji prejšnji produkciji najtemeljiteje predelal. Sredi slike sta vstavljeni dve "okni", ki vsebujeta izvornik in prevod odlomka iz splošne spovedi Brižinskih spomenikov. Spet gre za navidezno neskladno vsebinsko izbiro, ki pa je dejansko izvirna metafora za raziskavo o zgodovinoisju nekega mesta. Knjiga se namreč začne z osebno "spovedjo" avtorja, ki opiše pot, ki ga je pripeljala do tega dela, in nato steče še sama raziskava kot prava splošna spoved Trsta in njegovega zgodovinoisja.

V uvodu avtor pove to česar navadno raziskovalci ne povedo: svojo osebno in intimno prepletenost z argumentom, iz katere se je razvila motivacija za to smer dela. Na argument ga veže toliko korenin, da bi lahko prevzel vlogo pričevalca, a delo je napisal "od zunaj". Ni naključje, da je med Tržačani, ki se ukvarjajo z zgodovino, to delo opravil ravno nekdo, ki je stopil iz "začaranega kroga" njegovih pogojevanj (ne samo intelektualnih) ter uspel združiti strokovnost z distanco. Razdalja med Trstom in Ljubljano sicer ni pretirano velika, a je vseeno bistvena.

Struktura knjige

Delo je zgrajeno iz 24 strnjenih in preglednih poglavij, ki se vrstijo z dinamično izraznostjo po jasni zasnovi; bralec nima nikoli vtisa, da je zašel na kakšno stransko pot ali da je obtičal nesorazmerno dolgo pred kakim problemom. Bežno se pojavi celo nasprotni občutek, in sicer, da je avtor dosegel ta zavidljivi celoviti pregled ravno zato, ker se ni predolgo ustavjal ob najbolj zapletenih vprašanjih in ker je nekatera manjša le nakazal, omenil ali izpustil (na primer: zadeva Oberdank, važnejše volitve, zahteva po italijanski univerzi, vloga židovske skupnosti, popis 1910, obe mirovni konferenci, "fojbe" itd.). Vendar celotna zasnova knjige ovrže te pomisleke; njen namen je očitno predvsem celovita, zaokrožena podoba, in ta je povsem dosežen.

Delo je torej predvsem analiza tržaškega zgodovinoisja v moderni dobi, tesno prepletena z vzporedno družbeno analizo mestnega razvoja. Prostorsko, časovno in vsebinsko je področje raziskave zato jasno opredeljeno. Gre za ožje mestno območje, za njegov družbeni razvoj v zadnjih 200 letih ter za italijansko zgodovinoisje o tem dogajanju. To je čas industrijske, politično liberalne in nacionalne revolucije, ki se v zadnji povojni dobi prevesi v postmodernost. Upoštevanih je

tudi nekaj del kulturološkega in sociološkega značaja ter nekaj neitalijanskih avtorjev.

Vsebinsko težišče knjige je zajeto v naslovu drugega podpoglavja tretjega dela: "Zgodovinoisje kot nosilec nacionalne ideje". V tem okviru je avtor suveren. Bralec ima včasih vtis, da bere nekaka navodila za uporabo tržaškega zgodovinoisja, ki ga avtor spremlja korak za korakom, ga vključuje v širše dogajanje in opozorja na njegove pomembnejše uspehe in zlorabe; na kontinuiteto nekaterih vidikov tega razvoja ali na prelome in preokrete, na generacijski razvoj in na pomembnejše mejnike.

Avtorjeva analiza zgodovinoisja seže tako daleč, da vključi v obravnavo tudi človeško dimenzijo posameznih zgodovinarjev in njihovo vključitev v sfero oblasti, njihovo pogojenost in njihovo vplivnost. Gombač na primeru Trsta razloži, kakšna je lahko vloga zgodovinoisja pri grajenju hegemonije nekega razreda ter pri obrambi te legitimnosti v spreminjajočih se pogojih in kakšni konflikti se sproščajo ob tem na družbeni, razredni, kulturni, a tudi globlje osebni ravni posameznih, glavnih akterjev.

Nakazana so nevarna razmerja, ki se lahko vzpostavijo med zgodovinoisjem in oblastjo, in še zlasti med zgodovinoisjem in nacionalizmom.

Ta posebna prepletenost zgodovine in zgodovinoisja na družbeni in osebni ravni akterjev daje delu posebno težo in močan intelektualni naboj.

Znanstveni instrumentarij je sodoben, zlasti etničnost je obravnavana na osnovi tekočih teorij in pristopov, vezanih na identiteto, na etnične mite in na ideologije. Etnonacionalnost je splošna glavna disciplina ali problematika, ki poleg zgodovinoisja nastopa v Gombačevi analizi.

Vsebina

Delo je razdeljeno v tri sklope: na čas pred prvo svetovno vojno, na čas med obema vojnama ter na dobo od rezistence do osemdesetih let povojne dobe. Vsak od teh sklopov je razdeljen na podobdobja, ko posamezne faze zgodovinskega razvoja "najdejo" zgodovinarja, ki jim s svojo zgodovinsko analizo vtisne posebni spoznavni pečat. Gombačeva analiza tržaškega primera je zasnovana tako, da uradnemu, institucionalnemu zgodovinoisju zoperstavi resno znanstveno delo posameznikov, ki zaradi svojega iskanja resnice tvegajo odrinjenost na rob družbe ali celo tudi odrinjenost preko eksistenčnega roba. Vodilni, "mejni" zgodovinarji zato v Gombačevi analizi nastopajo v antitetičnih parih; v prvi fazi tržaškega razvoja so to Rossetti in Kandler ter Tamaro in Vivante.

Rossetti in Kandler označujeta prvo fazo, tisto do leta 1850, ko je Dunaj dodelil Trstu privilegirano položaj neposrednega državnega mesta in kompetencam občinskega sveta dodal še kompetence deželnega zbora. Tr-

žaško meščanstvo je takrat slavilo svojo veliko zmago in opravilo svojo prvo veliko metamorfozo. Tržaška elita je preusmerila svoj nacionalizem iz defenzive v ofenzivo. Na novo definirani nasprotnik, ki je moral od Dunaja prevzeti vlogo ogrožujočega sovražnika, so postali Slovenci. Sveže pridobljena italijanska avtonomija in oblast sta bili takoj angažirani, da preprečita rast slovenskega tekmeča. Naslednje faze tega razvoja bodo, kot je znano, iredentizem in nato fašizem.

Zgodovinski miti, ki jih je začrtal Rossetti v tej prvi fazi (poudarjanje avtonomije iz 14. stoletja in davčnih privilegijev iz 18. stoletja ter avtarhičnost tržaškega gospodarskega vzpona), se nato nekoliko umaknejo, a le toliko, da omogočijo uvajanje novih: mit, da je Trst povsem italijansko mesto, mit o superiornosti italijanske kulture, ki naj bi dajala večinski skupnosti pravico do asimilacije Slovencev, ter mit o nujni obrambi Trsta pred slovansko zasedbo. K temu je treba dodati še "stalno in obsesivno poudarjanje partikularizma tržaške kulture (...), kot eksplikacijo velike nepremostljive ločitve med mestom in okolico" (str.49).

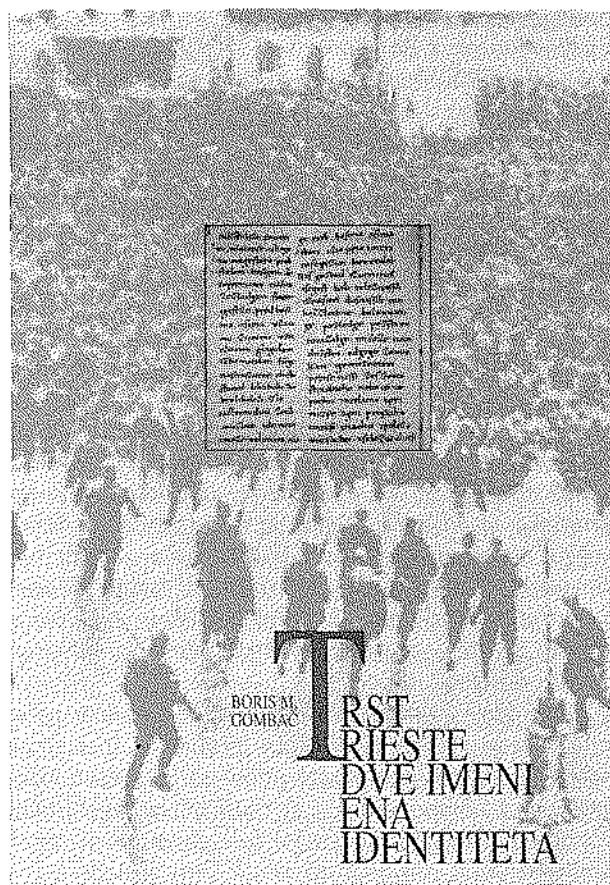
Čim bolj se približujemo začetku sedanjega stoletja, tem bolj se tudi metode in instrumenti posodabljajo: mediji in kulturne ustanove vse bolj prevzemajo vlogo glasnikov in prenašalcev posameznih ideologij med elito in bazo.

Ozki, težki kalupi italijanskega nacionalizma postanejo in ostanejo središče avtorjeve pozornosti. Tako se tudi postopoma zbirajo elementi, ki nam omogočajo, da razumemo, zakaj je (italijanski) "Trst ostal kulturno mrtvo mesto ne le v odnosu do avstrijske kulture, ampak tudi v odnosu do kulture v kraljevini Italiji" (str.53).

Oblikovalcu mitov, Rossettiju, je sledil njih učinkoviti uporabnik Tamaro, "zgodovinar", ki je operiral brez virov. Kdor zna uporabljati te mite, lahko pride daleč tudi na političnem področju, kot je dokazal tržaški senator Barzilaj, čigar ime je postalo sinonim političnega karizmatizma. Kdor je zaplaval proti toku in prevzel vlogo razdiralca lažnih zgodovinskih mitov, pa je tvegaval Vivan-tejevo usodo. Tudi v Trstu je deloval družbeni mehanizem, ki je ustvarjal tragične pare, kot sta bila na Tridentinskem Battisti in Tolomei.

Vendar večina človeških figur "obmejnih" zgodovinarjev in intelektualcev ni zbranih na teh dveh skrajnostih etične lestvice. Večina kaže v svojem delu in življenju zelo realna omahovanja, dvome, preusmeritve in tudi umike. Med temi je najbolj zapleten in kontroverzen primer Slataperja. Avtor upravičeno posveti precej prostora "nelinearni poti" političnega razvoja te osebnosti in cele njegove generacije, zlasti tistih posameznikov, ki so razširili svoje kulturno obzorje na ambiciozni, tvegani razpon od Dunaja do Firenc.

Če je glavna nastopajoča figura v knjigi italijansko meščanstvo, njen glavni antagonist ni slovenska sorodna stranka, ampak italijansko socialistično gibanje. Slovenci

ostajajo nekoliko v ozadju, v glavnem družbeno in politično komaj ali sploh ne diferencirani, saj so pogostoma označeni le kot "Slovenska narodnostna skupnost v Italiji".

Avtor to svojo izbiro in stališče utemeljuje s tezo, da je bil slovenski kapital "demokratičen", ker je izviral iz široke baze akumulacije, preko kapilarne mreže hranilnic in posojilnic. To je res, a to hkrati ne pomeni nujno, da so upravitelji tega kapitala razpolagali z njim v istem duhu, sicer bi morala zemljiška odveza na Kranjskem imeti drugačne učinke in emigracija iz slovenskih dežel drugačen obseg.

Po drugi strani pa je spet res, da je "akumulacija kapitala pri nezgodovinskih narodih marsikdaj osnova za rast in za formiranje tega naroda ter vstopnica v arena politike in državotvornosti" (str.68), a ravno ta proces sproži nato osnovno protislovje med družbo in politiko, med elito in bazo.

"Organiziranje množic slovenskega prebivalstva (...) preko široko razpredene mreže (...) dejavnosti ni bil nacionalizem, ampak neenakovreden boj ene nacionalne skupine.."(str.69). Tudi to je res, a je spet le del resnice, in sicer tisti del, ki opisuje zunanji aspekt formiranja mladega naroda v odnosu do svojih večjih in močnejših sosedov. Vzporedno s temi zunanjimi odnosi so znotraj nastajajočega naroda potekali zelo dinamični

endogeni procesi, ki v tem delu niso bili podvrženi enako podrobni obravnavi kot sorodno dogajanje pri Italijanih. Zato, čeprav gre za zavestno metodološko izbiro, nastopa slovenska komponenta v svoji rahli razredni obarvanosti, kot razmeroma medel zgodovinski "partner" italijanske.

Pri slovenskem bralcu, Tržačanu, taka obravnava obeh komponent tržaške družbe daje občutek nekake asimetrije, a kot rečeno, je to izraz nastavitve celotnega dela, ki posveča glavno pozornost glede odnosa do lastne identitete italijanskemu delu Trsta, veliko manj pa vzporednemu razvoju pri Slovencih, kar bi zahtevalo ločeno, dodatno analizo.

Zato do prave asimetrije pride le, ko avtor očita italijanskemu meščanstvu, da se je "zaprl v lastno nacionalno trdnjavo (...)" z namenom, da ohrani svojo hegemonijo in svoje privilegije, in bolj naprej, ob koncu knjige, naslovi enako kritiko (zapiranje v geto) tudi Slovencem. Razlogi za to podobno obnašanje pri obeh skupnostih, a tudi smisel in učinki, so bili in so še precej različni, saj gre v prvem primeru za nadrejeno, v drugem pa za podrejeno skupnost.

Drugi glavni protagonist Gombačeve analize poleg italijanskega meščanstva je torej proletariat in njegove politične organizacije. Znotraj njih sta bili prisotni obe nacionalni komponenti, ki si nista bili antagonistični, kot obe meščanski stranki, a sta se vseeno zaradi narodnostnega vprašanja pogosto znašli ujeti v medsebojno nerazumevanje in trenje.

Gombač opiše to z besedami: "Vodstvo italijanske socialistične stranke v Trstu je (...) težko ločevalo med agresivnim italijanskim nacionalizmom in narodnoobrambnim gibanjem "Slovencev v Trstu", kar naj bi bilo "posledica okolja, sad presplošne analize realnega stanja nacionalnega vprašanja in tudi ideologije o italijanski pravici do asimilacije nižje kulturnih narodov" (str. 67). In še: Tržaški socialisti (so se) ujeli v mrežo polresnic in mistifikacij" do te mere, da so "sprejemali tezo, da je nezdgovinski narod isto kot nezdgovinski razred, torej socialna skupina, ki ji ni dovoljen samostojen razvoj" (str. 67).

S tako radikalno kritiko se lahko do neke mere strinjamo. Socialisti so dejansko v marsikaterem smislu postali nekaki nosilci starega liberalnega programa, a leta 1899 v Brnu razviti nacionalni program avstrijske socialdemokracije je vseboval vrsto teženj, ki so bile bistveno drugačne od liberalnih: prenovo države v federacijo narodnosti, oblikovanje avtonomnih pokrajin, kolikor mogoče skladnih z etnografskimi mejami, znikanje nacionalnih privilegijev, zaščito manjšin v etnično mešanih območjih ter poleg ostalega še načelo, da so razredni konflikti globlji in pomembnejši od narodnostnih.

V tem splošnem okviru je treba postaviti tržaški socializem v njegove dejanske življenjske pogoje. Vse primorske pokrajine so bile dvo ali tronarodne in povsod

so imeli hegemonijo italijanski nacionalni liberalci, ki so bili pogosto prostozidarji, čustveni iredentisti, "s srcem v Rimu in denarnico na Dunaju". Na tem ozadju oblastvenih razmer je tržaški socializem, kljub vsem pomanjkljivostim, nudil Slovencem možnost, da se vključijo v krajevno družbeno življenje, ne da bi se morali podvreči asimilaciji kot sprejemnemu izpitu, ki ga je vsiljevalo liberalno meščanstvo. Socializem je dopuščal obe identiteti: socialistično in slovansko. Ni čudno, da se je zato precej Slovanov vključilo v tržaški socializem, medtem ko je ta dobil zelo malo privržencev iz vrst italijanskih "regnicolov".

Voditelji tržaškega socializma (Pittoni, Ucekar) so bili otroci svojega časa, za seboj so imeli iredentistične izkušnje, zavestno ali podzavestno so se nagibali k narodnostni komponenti, ki je imela večino znotraj stranke, a njihovo osnovno nacionalnoideološko usmeritev lahko kljub vsemu temu označimo kot agnostično in avstrijakantsko (za tržalizem). V tem duhu je na primer Pittoni trdil, da za ohranitev narodne kulture ni potrebna politična združenost in da narodna solidarnost lahko obstaja tudi brez politične povezanosti.

Največje nevarnosti za ideologijo narodnosti so takrat, v času ekonomske krize, ko so se zlasti manjšinske narodnosti čutile ogrožene, nastajale drugje. Ne pozabimo, da je nevarni hibrid "nacionalsocializma" nastal kot Nemška nacionalsocialistična delavska stranka" leta 1904 na Moravskem.

V drugem delu, v času po prvi svetovni vojni, smo pričali novi, manj uspešni metamorfozi tržaškega meščanstva. "Fašizem (...) je dokončno opravil s prisilovnično avtonomijo in dinamičnostjo tržaških vodilnih slojev" (str. 109). Po osvoboditvi so lokalno italijansko elito postopoma zamenjali neposredni predstavniki novih osrednjih oblasti, a ne zato, da bi se Trst učinkoviteje vključil v državno tkivo. "Priključene pokrajine" so postale obmejna periferija, izključena iz državne in mednarodne delitve dela. Namesto v prejšnjem privilegiranem po-ložaju luke 70 milijonskega tržišča se je Trst znašel v vlogi izpostavljene postojanke v obmejni marki, v prostoru, za katerega se je v geografiji uveljavil izraz "frontier", kot prostor ekspanzije in pritiskov neke velisile. Tržaško gospodarstvo je fašizem ohranjal pri življenju s kisikom vojne industrije.

Konec prve svetovne vojne je tako do skrajnosti izostril gospodarski in nacionalni problem Trsta: navzven je mesto ostalo ločeno od zaledja, navznoter pa se je v pogojih "obmejnega fašizma" neenakopravnost dveh etničnih skupnosti razvila do svojih skrajnih dramatičnih posledic.

Lokalno meščanstvo je dobilo kot priznanje za svoje prejšnje zasluge vlogo čuvarja teh "vzhodnih vrat" in zgodovino pisje je postalo bistveno orodje za neizbežno raznarodovanje "tujerodcev". Ideologija tega nasilja se je naslanjala na mite o nadrejeni skupnosti in na pred-

sodke o podrejenih, zato ni nikoli skušala poglobiti ali vsaj osvetliti svojih teoretičnih temeljev. To pogojenost je žal ohranila tudi po zatonu fašistične oblasti.

"Ta zvrst zgodovinskega (o nacionalnosti) je v Trstu absolutna vrednost, tako rekoč interpretativni ključ za razlago dogodkov v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. V vseh primerih (...) ostaja nacionalizem v Trstu tisti fenomen, ki ga kljub bogati literaturi Tržačani poznajo bolj površno in parcialno, saj je bil analitično slabo obdelan in preštudiran v svojih realnih terminih." (str. 106).

Dejansko je Trst na tem področju prispeval presenetljivo malo analiz. Na sociološkem področju, ki nudi bistveno orodje za zgodovinsko analizo, je zelo malo del ali raziskav, ki sežejo v ta problem (na pr. G.Sivini, Ceti sociali e origini etniche, Marsilio, Padova, 1970, ki upošteva tudi najnovejšo etnično dimenzijo mesta, istrske priseljence). Mladi Italijan, ki je obetavno stopil na pot sociološke analize etničnosti, je umrl, še predno je bila njegova edina knjiga tiskana (Adriano Biagi, sociologia dei processi nazionalitari, Fiorini, Verona, 1982). Veliko več italijanskih analiz s tega področja je prišlo iz Gorice in iz Trenta. Problem asimilacije so v Trstu najtemeljiteje zastavili Slovenci: M.Susič in D.Sedmak, Tiha asimilacija, Trst, ZTT, 1983; tudi v italijanski izdaji). Na področju psihološke analize sta šla najgloblje dva slovenska psihiatra, P.Fonda in H.Jogan.

Bistveno bolje se je med obema vojnoma odrezala krajevna levica, za katero je bilo življenjskega pomena ohraniti enotnost obeh narodnosti v bazi. Začetni mit (slovenske in italijanske) levice, da bo razredna revolucija spremenila odnose moči v Julijski krajini in samodejno razrešila problematično razmerje med razrednim in nacionalnim, se je vendar postopoma umaknil stvarnejšim analizam, programom in delovanju. Delo v ilegali seveda ni moglo odpraviti starih nerazumevanj, ki so pozneje ob kominformu neizprosno prišla spet na dan.

Zunanja, družbena, vloga in dinamika znotraj Cerkve sta v delu le nakazani, začeni pri fazi, ko se je krajevna cerkev podredila fašizmu s povojno zamenjavo dveh škofov. Specifika tržaške cerkve, njena dejanska odsotnost med italijanskimi Tržačani bi zahtevala globljo analizo. Dejstvo je, da je cerkev pridobila vidno funkcijo šele, ko je s škofom Santinom prevzela dober del (italijanske) nacionalno afirmativne funkcije, ki je bila prej monopol antiklerikalnega liberalnega, prostožidarskega meščanstva.

Treji del knjige, ki govori o rezistenci, kolaboracionizmu in o povojnem zgodovinskega, je postavljala avtorju najzahtevnejšo nalogo. Gre za najbolj dinamičen in zapleten del tržaške zgodovine, ki je bil priča kratkemu obodbju slovenske hegemonije, omejene seveda znotraj levice. V tem smislu je bilo odporništvo specifika Julijske krajine, ker je poleg socialne in politične vsebine imelo tudi izstopajošo narodnostno sestavino. V Primorju je

prišlo do sobivanja dveh odporništev, a jugoslovansko je bilo močnejše strukturirano in je na koncu s politično zmago pridobilo tudi ideološko prvenstvo, vsaj do resolucije Informbiroja.

Med italijanskimi zgodovinarji se začenja pojavljati ime enega najbolj emblematičnih predstavnikov tržaškega zgodovinskega tega obdobja, C.Schiffreija, ki je nov, aktualnejši primer prepletenosti vloge "čistega" raziskovalca neke družbene stvarnosti in akterja v sferi oblasti. Tudi Schiffreij je podlegel "gromovniškemu italijanstvu", kateremu so se se uspešni upreti le redki, med njimi F. Cusin, Kandlerjev in Vivantejev dedič.

S kominformom se je nacionalna diskriminanta razširila tudi na levi ideološki tabor. "Historično obravnavanje polpretekle zgodovine je imelo izrazite valence narodne in strankarske pripadnosti" (str.130). Ritualnost terminologije iz začetka stoletja je postala temelj za utemeljevanje italijanske rezistence, čemur se je v Trstu dodal še novi konsenz, ki je rasel "na terenu nacionalnih frustracij mnogih Italijanov, ki so pribežali iz Istre", tudi ker je "italijanska država (...) vzdrževala visoko stopnjo napetosti v gojenju porapalskih aspiracij" (str.131).

Zgodovinske je ostajalo važen ideološki element legitimacije, a mehanizmi za uveljavljanja te legitimacije so se do druge povojne dobe dodatno razvili. "Državni ideološki aparati", ki so tudi v Trstu opravili bistveno vlogo, so bili časopisje, sodstvo in šolstvo.

Tržaško italijanstvo je medtem doživelo trauma "fojb" in iz tega vira spet okrepilo stari mit o višji italijanski civilizaciji kot jamstvu za demokracijo in svobodo, nasproti "suženjstvu in barbarstvu" na drugi strani meje. Razlaga zgodovine je sedaj slonela na enačenju nacističnega in partizanskega terorja ter na rehabilitaciji lokalnih kolaboracionistov z mitom nekompromitiranega nacionalizma, ki naj bi opravičeval "legalni odpor". Zavest o Rižarni je bila zbrisana in kdor je kopal po tej žerjavici, je lahko zgorel, kot se je zgodilo Diegu de Henriquezu.

Povratak Italije je pomenil ponovno brisanje iluzij o avtonomnosti in ponovno redimenzioniranje lokalne elite. "V Trst ni prišla demokratična Italija..., ampak vojska in predstavniki oblasti". Oblast je od vsega začetka prevzela stranka Krščanske demokracije, ki je bila "anti-demokratična, selektivna in ekskluzivna ne le do Slovencev, ampak tudi do tistih Italijanov, ki so ostali v Jugoslaviji, saj jim je očitala kolaborantstvo, odpadništvo... samo zato, ker so ostali na lastni zemlji in ker se niso podredili klikli (...) predstavnikov begunskih organizacij, ki so usmerjali konsenz in izdatna sredstva..." (str.135).

Vendar ta sila ni bila monolitna. Že leta 1954 se je v tržaškem meščanstvu pojavila nova komponenta, ki si je kot glasilo osnovala revijo Trieste. Njeno zasnovano je treba brati v luči tedanjih razmer. Mladi krščanski demokrati okrog C.Belcija in G.Botterija so skušali na intelektualni ravni okrepiti svojo politiko do tekmecev (KPI, PSI in MSI), zlasti levici so želeli "izbiti iz rok"

monopol nad slovenskim narodnim vprašanjem ter tako "razbiti rdeči obroč slovenskih občin" okoli Trsta.

Nestor revije je postal Schiffrer, ki se je v zadnji fazi svojega življenja posvetil raziskovanju in divulgaciji vprašanja o genezi fašizma, "nacionalni" Trst pa se mu je zahvalil z bombnim atentatom.

Kljub drugačnemu pristopu k vprašanju je revija Trieste "kazala veliko nerazumevanje samega bistva slovenskega narodnega vprašanja" (str. 140) in ni bistveno posegla v krajevne narodnostne razmere. Okoliške leve uprave so se postopoma krhale in leta 1965 je Slovenec Hreščak vstopil v tržaški občinski odbor. Vendar: "Slovenci se kot deklarirana nacionalna skupina nikdar niso smeli polnopravno vključiti v tržaško civilno družbo. Mesto ni postalo dvojezično, ustrezne interakcije med različnima kulturama nikdar ni bilo..." (str.141).

Tej oceni gre dodati kvečjemu pripombo, da je ta komponenta tržaške Krščanske demokracije v času njene viška, od Belcija do Zanettija, vendarle naredila nekaj pozitivnih korakov, med katerimi je vredna omembe vsaj organizacija mednarodne konference o manjšinah leta 1974 v Trstu ter odprtje vrat tržaške umobonice Basagli.

Do pravega, bistvenega premika znotraj tržaške italijanske kulture na področju narodnostnih odnosov pride šele z nastankom in razvojem tržaške historiografske šole. E. Collotti je ovrgel teorijo "legalne rezistence" kolaboracionistov in ovrednotil slovenski antifašizem. G. Miccoli je osvetlil vlogo cerkve. Druge bistvene prispevke so dali E. Apih, T. Sala, E. Maserati, nato G. Valdevit, R. Pupo, M. Cattaruzza in drugi.

Nastop te nove šole so verjetno pospešili nekateri družbeni premiki: enciklika *Magistra vitae* in Janez XXIII, ustanovitev avtonomne Dežele, prestrukturacija tržaškega gospodarstva in še vedno endemično protislovenstvo, ki "je rastle iz klasičnih oblik rasizma" (str. 149). Inštitut za odpornišvo, ki ga je leta 1953 ustanovil Miani, se je leta 1968 preimenoval v Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia in s to jasno fiziognomijo deluje dalje.

Zadnje obdobje, po zatonu italijanskega čudeža, je potekalo v znamenju Osima, ki je omogočil nastanek Liste za Trst in ponovno oživitev stare tržaške nacionalistične in avtonomistične politične tendence. Tržaško italijanstvo se je spet zaprlo v imaginarno trdnjavo in z razpadom Jugoslavije je tudi mit o odprti meji začel izgubljati svoj blesk. A tu gremo že preko meje, ki si jo je zastavil avtor; meje, ki sovпада z novim generacijskim premikom in globoko preobrazbo krajevne italijanske politične strukture kot odmev vsedržavnih metamorfoz.

Zaključek

Kot je bilo že naglašeno na začetku tega pregleda vsebine, je Gombačovo delo doslej najbolj temeljit prikaz

geneze in razvoja avtoidentifikacijskih mitov tržaškega meščanstva ter njegovega zgodovinopisja kot enega bistvenih mehanizmov transmisije dominantne ideologije.

V tem smislu je knjiga nepogrešljiv pripomoček za vsakogar, ki želi poglobiti zgodovinsko identiteto Trsta, temeljna orientacija v raznoliki in težko pregledni produkciji na to temo, odlično izhodišče za vsakogar, ki se namerava podati v analizo tržaške nacionalnodružbene strukture, instrument za razumevanje včerajšnjih, današnjih in verjetno tudi jutrišnjih družbeno-nacionalnih pojavov in premikov v tržaški družbi.

Dodatno korist bodo imeli od knjige Slovenci v Italiji, ker bodo lahko našli v njej važen prispevek k analizi vzporedne, zrcalne slike slovenskega političnega in zgodovinopisnega razvoja in s tem dragoceno orodje pri graditvi lastne zavesti.

Posebno stimulativna je avtorjeva ocena, da tržaško zgodovinopisje še vedno čaka na veliko revizijo (str.74). "Velika obveza historiografije. Definiranje vloge tržaškega meščanstva" nastopa celo kot naslov poglavja (II. 6.).

Avor v bistvu razvije pravi program dela za vse, ki jim je nakazan problem pri srcu. "Na vprašanje, zakaj se je nacionalizem prav v teh krajih razvil v tako ekstremnih okvirih, še vedno nimamo kompleksnega odgovora, tudi zato ne, ker do današnjih dni pogrešamo kompleksno zgodovino tržaškega meščanstva od iredentizma naprej, ki bi dejansko raziskala motive in opisala:

- a) integracijo med politično in gospodarsko elito Trsta,
- b) odnos med razvitimi in nerazvitimi območji,
- c) pristanek na municipalizem širokih slojev tržaškega prebivalstva,

č) dominacijo ene kulture in enega jezika nad drugače govorečimi someščani." (str.106)

K metodološki strukturi knjige bi lahko dodali še nekaj obrobni pripomb; tako na primer, da bi konzultacija glavnih bibliografskih seznamov bila lažja, če bi bila navedena dela urejena po abecednem vrstnem redu. Neobvezna, a zanimiva bi bila tudi uporaba kakega drugega "zunanjega" gledanja na tržaški primer s strani tujih raziskovalcev, kakršna je na primer analiza J.B. Durosella.

A to so malenkosti. Delo ostaja dragocen večplastni intelektualni zemljevid tržaške identitete, njenih korenin in proizvodov na področju zgodovine.

Pavel Stranj

Almerigo Apollonio: AUTUNNO ISTRIANO.

La rivolta di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'irredentismo.

Ed. Italo Svevo, Trieste, 1992, pag. 92.

E' apparso nel 1992 per i tipi delle Edizioni Italo Svevo di Trieste un volumetto dal titolo "Autunno is-